

RIKOSOIKEUDEN YLEINEN OSA

VASTUUOPPI

Jussi Tapani – Matti Tolvanen – Tatu Hyttinen

3., uudistettu painos

Copyright © Alma Talent Oy ja tekijät
Yhteistyössä Lakimiesliiton Kustannus

Kustantaja: Alma Talent
Kansi: Outi Pallari
Taitto: Marja-Leena Saari

ISBN 978-952-14-3700-7 (sidottu)
978-952-14-3702-1 (verkkokirja)

Paino: BALTO print Liettua 2019

Anna palautetta kirjasta: kustannustoimitus@almatalent.fi

Alkusanat

Tämän teoksen ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 2008. Totevimme tuolloin kirjan esipuheessa, että ovi rikosoikeuden monikerroksiseen ja jännittävään maailmaan voidaan avata hallitsemalla rikosoikeudellisen vastuun yleiset edellytykset eli *rikosoikeuden yleiset opit*. Olemme edelleen vakuuttuneita tästä asiasta, ja käsityksemme on vahvistunut entisestään käsitellessämme rikosoikeuden yleisten oppien kysymyksiä erilaisissa opetus- ja koulutustilaisuuksissa.

Tavoitteemme on tarjota lukijalle valmiudet sekä avata tuo ovi että suunnistaa entistä määrätietoisemmin rikosoikeuden maailmassa. Olemme kirjoittaneet teoksen sekä *perusoppikirjaksi* että *asian-tuntijan työvälineeksi* lukijan etsiessä vastauksia rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeviin oikeudellisiin ongelmiin. Esitämme analyttisen kuvauksen niistä tyyppillisistä oikeudellisista ongelmista, joita yleisten oppien soveltamiseen liittyy. Samalla teos tarjoaa argumentteja ja systemaattisia työvälineitä, joilla kiperiä rikosoikeudellisia ongelmia voidaan ratkaista.

Kirjan keskiössä ovat rikoslain 3–5 luvuissa säädetyt vastuuedellytykset, vastuuvapausperusteet sekä yritys- ja osallisuusoppi. Lisäksi käsittelemme rikosoikeudellista vanhentumista, rikosten yhtymistä eli konkurrenssioppia ja rikoslain alueellista soveltamisalaa. Teoksen alkuun sisältyy laaja jakso rikosoikeuden kriminaalipoliittisista lähtökohdista. Sen lisäksi selvitämme rikosoikeuden oikeuslähde- ja tulkintaoppia sekä eurooppalaistunutta rikosoikeutta.

Rikosoikeuden yleisten oppien teoriapitoisuus ei tarkoita sitä, että tutkimuskohteesta pitäisi myös kirjoittaa korkealla abstraktiotasolla.

Yleiset opit ovat joka päivä läsnä lainkäyttäjän arjessa, joten olemme yrittäneet tavoittaa yleisistä opeista ne elementit, jotka ovat erityisesti lainkäyttäjän näkökulmasta olennaisia. Niinpä olemme käyttäneet korkeimman oikeuden ratkaisuja analyysin ja kritiikin kohteena sekä havainnollistamisen apuvälineenä. Sen lisäksi olemme tarkastelleet yleisiä oppeja koskevia tulkintatilanteita sellaisten esimerkkien avulla, jotka perustuvat todellisiin, oikeudenkäynnin kohteena olleisiin tapahtumainkulkuihin. Välillä olemme joutuneet turvautumaan omaan oikeudelliseen mielikuvitukseemme, mutta silloinkin olemme yrittäneet esittää sellaisia esimerkkejä, jotka voisivat olla mahdollisia reaali-maailmassa. Yleiset opit ovat nimittäin mitä suurimmassa määrin konkreettisia, arjen lainkäytössä läsnä olevia oikeudellisia entiteettejä.

Rikosoikeuden yleisistä opeista on saatavissa runsaasti kotimaista ja ulkomaista lähdeaineistoa. Käytettävissä olevan aineiston määrään vaikuttaa myös se, että korkeimman oikeuden ratkaisuihin on olemassa runsaasti oikeustapausanalyysijä. Olemme pyrkineet esitysteknisistä syistä käyttämään suhteellisen säästeliäästi lähdeaineistoa. Tämä ilmenee myös siten, että viittaamme omaan tuotantoomme kohtuullisen vähäisessä määrin.

Tarkoituksemme on esittää rikosoikeuden yleisistä opeista *luotettava peruskuvauk*s. Olemme tietysti joutuneet tekemään erinäisiä rajauksia pyrkiessämme saamaan esitetyksi yleisistä opeista ne näkökohdat, jotka ovat keskeisiä lainkäyttäjän arkipäivässä. Joissain moderneissa rikostyypeissä harvoin esille tulevia yleisten oppien ongelmia on jäänyt väistämättä käsittelemättä. Uskomme kuitenkin näidenkin ongelmien olevan sijoitettavissa esittämäämme perusrakenteeseen ja toivomme selkeästä perusrakenteesta olevan joka tapauksessa apua näiden erityisongelmien paikantamisessa.

Olemme jakaneet kirjoitusvastuun seuraavasti: *Jussi Tapani* on kirjoittanut jaksot II.1–3, II.5, III.3.1–3.3 ja V. *Matti Tolvanen* on puolestaan vastannut jaksoista I.1–2, II.4, II.6, III.1–2, III.3.4–3.7, III.4, IV ja VII–VIII. Meillä on ollut ilo saada kolmanneksi kirjoittajaksi *Tatu Hyttinen*, joka on ottanut vastuulleen jaksot I.3–4 ja VI. Olemme kirjoitusprosessin aikana keskustelleet systemaattisista ratkaisuista, yksittäisistä tulkintakannanotoista ja niiden tueksi esitetyistä perusteista sekä käytettyjen oikeustapausten merkityksestä ja mahdollisista tulkinnoista. Olemme lukeneet toistemme osuudet, kommentoineet nii-

tä sekä tehneet korjaus- ja parannusehdotuksia. Kirja on syntynyt erittäin antoisan yhteistyön tuloksena.

Haluamme osoittaa kiitokset ensinnäkin Alma Talentin *Arja Lappeteläiselle*, joka otti ystävällisesti teoksemme uudistetun painoksen julkaistavaksi. Toiseksi kiitämme *Inka Remonen-Niitepöldiä*, joka on ammattitaitoisesti toiminut kirjamme kustannustoimittajana. Kiitämme myös opiskelija *Katariina Tuomelaa* avustamisesta lähdeluettelon päivityksessä. On ollut ilo tehdä yhteistyötä kansanne.

Turussa ja Joensuussa, heinäkuussa 2019

Jussi Tapani Matti Tolvanen Tatu Hyttinen

Sisällys

ALKUSANAT	V
LYHENTEET	XVII

I

JOHDANTO

1 KESKEISET KÄSITTEET JA SYSTEMATIikka	3
1.1 Rikos, rangaistus ja rikosoikeus	3
1.2 Rikoslainoppi ja muu rikosoikeuden tutkimus	13
1.3 Kriminologia, kriminaalipolitiikka ja kriminalistiikka ..	15
1.4 Empiirisen tutkimuksen ja rikoslainopin suhde	19
1.5 Rikosprosessi ja rikosoikeus	22
1.6 Empiiriseen tietoon perustuva kriminaalipolitiikka. . . .	26
2 RANGAISTUSTEORiat	31
2.1 Mitä rangaistusteoriat ovat?	31
2.2 Sovitus kriminaalipolitiikan osana	32
2.3 Rikosten ehkäiseminen yhteiskuntapolitiikan keinona .	39
2.4 Rangaistusuhan ja rankaisemisen pelotusvaikutus . . .	40
2.5 Rikosoikeus ja moraali.	47
2.5.1 Rikosoikeus moraalikäsitysten luojana	47
2.5.2 Rikosoikeus moraalikäsitysten vahvistajana . . .	50
2.5.3 Rikosoikeus turvallisten tapojen kehittäjänä. . .	53

2.6	Vastavuoroiset odotukset ja rationaalinen rankaiseminen	54
2.7	Rangaistuksen vaikutus rikoksentekijään	62
2.8	Sovittelu kriminaalipolitiikan keinona	67
2.9	Hoitoa rikosoikeuden sijasta tai sen ohella?	71
3	KRIMINALISOINNIN SISÄLLÖLLISET KRITEERIT	77
3.1	Lähtökohta	77
3.2	Oikeushyvien suojelun periaate	87
3.2.1	Oikeushyvät liberaalissa yhteiskunnassa	87
3.2.2	Yhteisöllisten oikeushyvien ongelmallisuus	93
3.3	Hyöty–haitta-vertailun periaate	99
3.4	Ultima ratio -periaate	103
3.5	Kriminalisointiperiaatteet ja rikoslain tulkinta	106
4	RIKOSOIKEUDEN OIKEUSLÄHDE- JA TULKINTAOPPI	111
4.1	Aluksi	111
4.2	Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate	114
4.2.1	Lähtökohta	114
4.2.2	Kirjoitetun lain vaatimus	116
4.2.3	Blankorangaistustekniikka	122
4.2.4	Epätäsmällisyyskielto	131
4.2.5	Retroaktiivisuuskielto ja lievemman lain periaate	135
4.3	Ratkaisuperusteet rikosoikeudellisessa harkinnassa	146
4.4	Rikoslain tulkinnan perusteet	155
4.4.1	Aluksi	155
4.4.2	Rikosvastuun yleisten edellytysten tulkinta	159
4.4.3	Rikoslain tulkintamalli	162
4.4.4	Teleologia ja rikoslain tulkinnan rajat	172
4.5	Eurooppalaistunut rikosoikeus	191
4.5.1	Aluksi	191
4.5.2	EU:n vaikutus kotimaisen rikosoikeuteen ja rikosoikeudellisiin käytänteisiin	194

4.5.3	Ihmisoikeussopimus, kansallinen harkintamarginaali ja rikoslain tulkinta.	202
-------	---	-----

II

VASTUUPERUSTEET

1	RIKOSTUNNUSMERKISTÖN ELEMENTIT	213
2	TEKO JA LAIMINLYÖNNIN RANGAISTAVUUS	217
2.1	Tekokäsite	217
2.2	Laiminlyönnin rangaistavuus	219
2.3	Vastuuasemaoppi	221
3	SYY-YHTEYS	231
3.1	Syy-yhteyden perusteet	231
3.2	Syy-yhteys laiminlyöntirikoksissa	241
4	VAARANTAMINEN	245
4.1	Tekorikokset	245
4.2	Abstraktinen vaarantaminen	247
4.3	Vaaran vähentäminen	256
4.4	Konkreettinen vaarantaminen	257
4.5	Yleinen vaara	259
5	TAHALLISUUS	263
5.1	Yleistä	263
5.2	Seuraustahallisuus	265
5.2.1	Tarkoitustahallisuus	265
5.2.2	Varmuustahallisuus	275
5.2.3	Todennäköisyystahallisuus	276
5.3	Tietoisuus muista tunnuserkistöttekijöistä (olosuhdetahallisuus)	285
5.3.1	Yleistä	285
5.3.2	Tulkintasääntö	289

5.4	Tunnusmerkistön normatiivisia elementtejä koskeva tahallisuus	294
5.5	Tunnusmerkistön vaaraelementtejä koskeva tahallisuus	299
5.6	Tunnusmerkistöerehdys	304
5.6.1	Tunnusmerkistötekijöiden luokittelu	304
5.6.2	Selvillä olo ja erehtyminen	306
5.6.3	Muita erehdystilanteita	309
6	HUOLIMATTOMUUS	313
6.1	Huolimattomuuden rangaistavuus	313
6.2	Huolellisen toimijan malli	316
6.3	Tiedostettu ja tiedostamaton huolimattomuus	330
6.3.1	Yleistä	330
6.3.2	Erityistaidot ja erityistiedot	335
6.4	Toisintoimimisen mahdollisuus	339
6.5	Ryhtymistuottamus	346
6.6	Törkeä huolimattomuus	350
6.7	Erityiskysymykset	358
6.7.1	Sallitun ja kielletyn toiminnan erottaminen urheilussa	358
6.7.2	Yhteinen riskinotto	360

III

VASTUUVAPAUSPERUSTEET

1	VOIMAKEINOJEN KÄYTTÖ	371
2	YLEINEN KIINNIOTTO-OIKEUS JA ITSEAPU	381
3	OIKEUTTAMIS- JA ANTEEKSIANTOPERUSTEET	389
3.1	Yleistä	389
3.2	Hätävarjelu	391
3.2.1	Suojeltavat oikeushyvät	391
3.2.2	Hyökkäyksen käsite	393

3.2.3	Hyökkäyksen aikarajat	396
3.2.4	Puolustusteon tarpeellisuus ja puolustetta- vuusarviointi	399
3.2.5	Tieto ja erehtyminen hätävarjelutilanteesta . .	405
3.3	Hätävarjelu	408
3.4	Pakkotila	416
3.4.1	Pakkotilan määritelmä ja merkitys rangaistusvastuuseen	416
3.4.2	Suojeltavat oikeushyvät	416
3.4.3	Tilanteen pakottavuus	418
3.4.4	Pakkotilateon puolustettavuus	420
3.4.5	Tieto ja erehtyminen pakkotilasta	424
3.5	Pakkotilaoikeuden rajojen ylittäminen	426
3.6	Esimiehen käsky	428
3.7	Kieltoerhdys	432
4	SYYNtakeettomuus	449
4.1	Syyntakeettomuuden sisältö	449
4.2	Päihtymys ja syyntakeisuus	456

IV

YRITYS JA VALMISTELU

1	YRITYKSEN RANGAISTAVUUS JA SEN OIKEUSPOLIITTINEN PERUSTELU	463
2	TÄYTÄNTÖÖNPANOTOIMI JA VAARA RIKOKSEN TÄYTTYMISESTÄ	467
3	YRITYKSESTÄ LUOPUMINEN JA TEHOKAS KATUMINEN . . .	481
4	VALMISTELUN RANGAISTAVUUS	491
4.1	Yleisiä näkökohtia	491
4.2	Eräiden törkeiden rikosten valmistelun rangaistavuus	494

V OSALLISUUS

1	YLEISTÄ	507
2	RIKOSKUMPPANUUS	511
3	VÄLILLINEN TEKEMINEN	519
4	YLLYTYS	525
5	AVUNANTO	531
6	ERITYISTEN OLOSUHTEIDEN VAIKUTUS OSALLISTEN VASTUUSEEN	541
	6.1 Tyypitapaukset	541
	6.2 Itsekriminointisuoja	543
7	OIKEUSHENKILÖN PUOLESTA TOIMIMINEN	549
8	VASTUUN KOHDENTAMINEN	553

VI RIKOSKONKURRENSSI

1	YLEISTÄ	561
2	LAINKONKURRENSSI	567
	2.1 Tyypitapaukset	567
	2.2 Myötärangaistuja tekoja koskeva oppi	579
3	RIKOSTEN YKSIKÖIMINEN	591
	3.1 Yksiköinnin käytännölliset, kriminaalipoliittiset ja teoreettiset perusteet	591
	3.2 Rajanvetokriteerit yhden tai useamman teon välillä ..	594

VII VANHENTUMINEN

1	SÄÄTÄMISHISTORIA	619
2	VANHENTUMISSÄÄNNÖSTEN OIKEUSPOLIITTINEN PERUSTA	621
3	SYYTEOIKEUDEN VANHENTUMINEN	623
4	SYYTEOIKEUDEN VANHENTUMISAJAN JATKAMINEN	633
	4.1 Jatkamisen edellytykset	633
	4.2 Menettely	636
	4.3 Syyteoikeuden vanhentumisen seuraukset	638
5	RANGAISTUKSEN TUOMITSEMISEN ESTÄVÄ VANHENTUMINEN	639
6	MUUT SEURAAMUKSET	643
7	TUOMITUN RANGAISTUKSEN JA MUUN SEURAAMUKSEN VANHENTUMINEN	645
8	KUOLEMAN VAIKUTUS TÄYTÄNTÖÖNPANOON	649
9	VANHENTUMISSÄÄNNÖSTEN AJALLINEN SOVELTAMINEN	651

VIII RIKOSLAIN ALUEELLINEN SOVELTAMISALA

1	YLEISIÄ NÄKÖKOHTIA	655
2	RIKOS SUOMEN ALUEELLA	657
3	ALUEPERIAATETTA TÄYDENTÄVÄT SÄÄNNÖKSET	661

4	RIKOS ULKOMAILLA	663
4.1	Suomalaisen tekemä rikos	663
4.2	Suomeen tai suomalaiseen kohdistunut rikos	664
4.3	Kansainvälinen rikos	664
4.4	Muu Suomen ulkopuolella tehty rikos	665
5	RIKOKSEN LAJIIN LIITTYVÄT POIKKEUKSET SUOMEN RIKOSLAIN SOVELTAMISALASTA	667
6	KAKSOISRANGAISTAVUUDEN VAATIMUS	671
6.1	Pääsääntö	671
6.2	Poikkeukset kaksoisrangaistavuuden vaatimuksesta .	672
7	VALTAKUNNANSYÖTTÄJÄN SYYTEMÄÄRÄYS	675
8	ULKOMAISEN TUOMION VAIKUTUS	679
	LÄHDELUETTELO	681
	OIKEUSTAPAUSHAKEMISTO	713
	ASIAHAKEMISTO	719